

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת פסחים - פרק עשירי

הלכות קידוש והבדלה

סוגיה כב: קידוש בלילה וקידוש ביום

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה כב: קידוש בלילה וקידוש ביום

*

רקע

הסוגיה מחדשת שיש חיוב לקדש ביום נוסף לקידוש בלילה. קידוש זה דורש תלמוד, מה משמעות הקידוש אם הוא מברך "בורא פרי הגפן" בלבד ואינו מתייחס בקידוש לקדושת היום?

מקורות

- א. גמ' קו. "ת"ר זכור את יום השבת לקדשו... החכם עיניו בראשו"
- ב. ר"ן כב. ד"ה זכרהו
מרדכי לו. [עמודה ב] "ביום מאי מברך... עד לאחר ברכת המוציא"
רבינו דוד ד"ה הא דאמרי' ביום מאי
שלטי הגבורים כ. באלפס אות א, לשון ריא"ז
רמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"י, והשגת הראב"ד; פ"ל ה"ט, וכסף משנה
טור סי' רפט, וסי' פט, "ואסור לו להתעסק בצרכיו... כיון שעדיין לא הגיע זמנו"
ג. שו"ע סי' רפט סע' א, ומשנה ברורה וביאור הלכה ד"ה חובת

רבינו דוד ד"ה הא דאמרי' ביום מאי

הא דאמרינן ביום מאי אמר רב יהודה בורא פרי הגפן, וקרו ליה קדושה רבה, תמה הוא אמאי קרו ליה קדושה רבה כי מה ענין קדוש כיון שאינו מברך אלא ברכה של בורא פרי הגפן בלבד, אם תאמר שהיא כעין זכר של קדוש אינו ענין ללמוד אותו מן הכתוב, שענין זה של זכר מתקנת חכמים הוא ואין סומכין אותו לכתוב. ונראה שאין ברכה של בורא פרי הגפן זו אלא שיהא אדם קובע סעודתו על היין בשבתות וימים טובים, וקורין אותו קדוש שסומך בה סעודתו כמו שסומכין אותה על הקדוש, ומצוה זו של קביעות היין סמכו אותה על הכתוב. ואם נאמר כן לא בסעודה ראשונה של יום הוא צריך לברך בורא פרי הגפן אלא אף בסעודה שניה, שלא מתורת קדוש ממש היא שתאמר כבר יצא חובת היום בקדוש. והרב ר' משה בר' מימון ז"ל כתב כך, שצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין ולבצוע על שתי ככרות, אלא שבמקום אחר כתב ומצוה לברך על היין קודם שיסעוד סעודה שנייה, ולא ידענו אם דעתו למעט את השלישית. ומשם הרב ר' יונה ז"ל מצאתי שהוא אומר שלא מצינו שיהיה חייב לקדש אלא פעם אחת ביום ופעם אחת בלילה כדאמרינן זכור את יום השבת אין לי אלא בלילה וכו', וכיון שקדש ביום כבר יצא ידי קדוש מכל היום. ואם הוא מדין קדוש ממש כמו שהוא אומר דין הקדוש הוא שלא יהא צריך לקדש אלא פעם אחת ושל לילה פוטר את של יום, שהכל הוא יום אחד, וכן אמרו מי שלא קדש בערב השבת מקדש והולך כל היום כולו, וכן הוא באמת שאין לשון קדוש אלא באותו המברכין בלילה לא במה שמברכין ביום שאינו אלא ברכת היין בלבד כמו שאמרנו. ושם מפני שקראו אותו חכמים קדושה רבה רצונם לעשות אותו כענין קדוש שיהא קדוש אחד פוטר כל היום. אבל אנחנו לא ידענו טעם למה קראו אותו קדושה רבה אלא מפני שהוא קדם שיאכל כדן קדוש,

ומפני זה לא היה להם לקרותו רבה ודיו שיקרא קדושה זוטא. והרב מורי נ"ר אמר לי שהוא סוד נעלם.

והכלל שאם הוא מענין קדוש דיום בפעם [אחת] ביום, ואם הוא מענין לקבוע סעודתו על היין הוא צריך לברך בכל סעודה. והמובן לנו מסוגית הגמ' שיהא לקבוע סעודתו על היין. ואם כן הרי היא בכלל ברכת הלחם וברכת היין שאם יצא אינו מוציא, ואינה כברכת היין של קדוש היום שאף על פי שיצא מוציא, ואף כשלא יצא אינו רשאי לברך אותה אלא אם כן ישתה הוא מן (הדין) [היין]. כענין שאמרו לא יפרוס אדם פרוסה לאורחים אלא אם כן אוכל עמהם. ולפי שטח זה פשוט הוא שאין לאסור עליו אכילה בפירות ובמיני תרגימא קדם קדוש זה של יום, שאינו קדוש אלא לקבוע סעודתו על היין כמו שאמרנו, שהיום כבר נתקדש בקדוש הלילה. והרב ר' משה ז"ל אומר שאסור לו לטעום כלום קדם קדוש זה, ואינו כלום.

טור אורח חיים סימן רפט

ויהיה שולחנו ערוך ומטה מוצעת יפה ומפה פרוסה על הפת כמו בסעודת הלילה, ויטול ידיו ויקדש פי' יברך בפנה"ג ואח"כ יברך המוציא, ואם אין לו יין יברך על השכר או שאר משקין תחלה. ונראה דאפילו לרב ברונא דאמר נטל ידיו לא יקדש, דוקא בקידוש לילה קאמר דשייך ביה הפסק טפי, אבל בקידוש היום כיון שאינו אלא בורא פרי הגפן מודה שיכול ליטול ידיו קודם. אבל הרמב"ם ז"ל כתב מצוה לברך על היין בשבת קודם שיסעוד ומברך בורא פרי הגפן בלבד ושונה ואח"כ נוטל ידיו וסועד וצריך שיהיה גם זה הקידוש במקום סעודה ושלא יטעום קודם. וא"א ז"ל היה שונה מים בבוקר קודם תפלה שכיון שלא חל עליו עדיין חובת קידוש עד לאחר התפלה אינו אוסרו מלטעום ומשום ואותי השלכת אחרי גויך ליכא דבמים ליכא גאווה. ויגמור סעודתו ויברך, ובאשכנז מניחין השלחן ערוך כל השבת לכבוד שבת.

טור אורח חיים סימן פט

ואסור לו להתעסק בצרכיו או לילך לדרך עד שיתפלל ולא לאכול ולא לשתות, ואם עשה כן עליו הכתוב אומר ואותי השלכת אחרי גויך אל תקרי גויך אלא גאיך אחר שנתגאה זה מקבל עליו עול מלכות שמים. וכתב אבי העזרי שמוותר לשתות מים דלא שייך בהו גאווה, ודוקא בחול אבל בשבת וי"ט כתב דאסור משום הקידוש, וא"א ז"ל היה שונה מים בשבת בבקר קודם תפלה שאין הקידוש אוסרו כיון שעדיין לא הגיע זמנו.

הסבר הסוגיה

זכור את יום השבת לקדשו... אין לי אלא בלילה, ביום מנין? ת"ל זכור את יום השבת. [ברייתא קו.]

הברייתא אומרת שצריך לקדש את השבת פעמיים, פעם אחת בלילה, בכניסת השבת, ופעם שנייה ביום¹. ברייתא זו סותרת ברייתא אחרת [קה]. האומרת: "לילי שבת ולילי יום טוב יש בהן קדושה על הכוס... שבת ויום טוב אין בהם קדושה על הכוס". מתרץ הרשב"ם [ד"ה אין בהן קדושה על הכוס, וד"ה ביום מאי מברך] שבקידוש ביום אין אומרים את ברכת קדושת

¹ הראב"ד [ה' שבת פכ"ט ה"י] מביא פירוש נוסף שדרשת הברייתא היא דרשה גמורה, שמלמדת שאדם שלא קידש בלילה יכול לקדש ביום. המגיד משנה מקשה על הסבר זה מהגמ' האומרת: "ביום מאי מברך".

היום אלא רק ברכת בורא פרי הגפן, ולפיכך אין סתירה בין שתי הבריייתות - יש לקדש את השבת גם ביום, אבל בקידוש של היום אין את ברכת קדושת היום, אין בה "קדושה על הכוס".

את מהות דין קידוש ביום ניתן להבין בשתי דרכים:

א. קידוש ביום זהה במהותו לקידוש בלילה, והוא מהוה קיום מצות "זכור את יום השבת לקדשו". כשם שהקידוש בלילה מיועד מהתורה להגדיר את השבת כיום מכובד ומעונג, כך הקידוש ביום מיועד מדרבנן להגדיר את השבת כיום מכובד ומעונג.²

ב. קידוש ביום שונה מהותית מקידוש בלילה, ואינו קשור למצות "זכור את יום השבת לקדשו". הקידוש בלילה מיועד לקדש את השבת כיום מכובד ומעונג, ואילו הקידוש ביום מיועד רק לקבוע את הסעודה כסעודה חשובה, סעודה שקובעים אותה על היין.³

בין שתי ההבנות יש כמה נפקא מינות:

א. טעימה לפני הקידוש. לפי הדרך הראשונה, שקידוש של יום זהה עקרונית לקידוש של לילה, אסור לטעום לפני קידוש ביום כפי שאסור לטעום לפני קידוש בלילה. לפי הדרך השנייה, שקידוש של יום מיועד לקבוע סעודה על היין, אין איסור בטעימה לפני קידוש.

ב. הוצאת אחרים ידי חובה. בברכת הנהנין אין אדם מוציא חברו ידי חובה אלא אם כן הוא יוצא בעצמו ידי חובתו, אבל בברכת המצוות אדם יכול לברך לחברו אף שהוא יצא ידי חובתו. בגמ' [ר"ה כט:] מבואר שהמקדש מוציא אחרים אף ידי ברכת "בורא פרי הגפן" אף על פי שאינו שותה עמהם. לפי הדרך הראשונה, שקידוש של יום זהה עקרונית לקידוש של לילה, המקדש יכול להוציא אחרים ידי חובתם אף שאינו אוכל ושותה עמהם. לפי הדרך השנייה, שקידוש של יום מיועד לקבוע את הסעודה על היין, ברכת היין היא ברכת הנהנין, ומי שאינו נהנה אינו יכול להוציא את הנהנה ידי חובתו.⁴

ג. קידוש לפני סעודה שלישית. לפי הדרך הראשונה, שקידוש של יום זהה עקרונית לקידוש של לילה, ליל שבת הוא יחידה בפני עצמה והיום יחידה בפני עצמה, ולכן יש לקדש את השבת בכל יחידה ויחידה. סעודה שלישית אינה יחידה בפני עצמה ואין צריך לקדש בה. לפי הדרך השנייה, שמטרת הקידוש היא לקבוע סעודה על היין, יש לקדש גם בסעודה שלישית.⁵

² החיוב מדרבנן לחזור ולקדש את השבת ביום נובע מכך שהשבת מחולקת לשתי יחידות, לילה ויום [וראיה לכך מדברי הגמ' (קה.) האומרת שכבוד יום קודם לכבוד לילה], ולכן לא די בקידוש הלילה כזמן מכובד ומעונג ויש לקדש גם את היום כזמן מכובד ומעונג.

³ על הסבר זה קשה מרב אשי שהגיע למחוזא והיה מוכן לברך ביום גם את ברכת קדושת היום. לפי הדרך הראשונה, שיש בקידוש של יום קיום של מצות "זכור את יום השבת", מובן מדוע המברך ברכה זו ביום אינו מברך ברכה לבטלה, אך לפי הדרך השנייה המברך ברכת קדושת היום ביום מברך ברכה לבטלה.

⁴ אין לדחות את הנפקא מינה בטענה שחכמים תיקנו חובה לקדש ביום ולכן אדם מוציא את חברו אף אם הברכה היא ברכת הנהנין, שהרי אכילת פת היא חובה ואדם שאינו סועד אינו מוציא ידי חובה אדם הסועד.

⁵ סברא זו היא לראשונים הסוברים שחייבים לאכול פת בסעודה שלישית. לראשונים הסוברים שאין חובת פת, נראה שאין גם חובת יין.

ד. קידוש במקום סעודה. לפי שתי הדרכים יש לקדש קידוש של יום רק במקום סעודה. לפי הדרך הראשונה, שקידוש של יום זהה עקרונית לקידוש של לילה, חלים עליו כל דיני קידוש וחייבים לקדש במקום סעודה. לפי הדרך השנייה, שקידוש של יום מיועד שהסעודה תקבע על יין, ודאי שלא ניתן לקדש ללא סעודה הסמוכה לו.

הראשונים נחלקו בדינים הללו. הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"י] פוסק: "ומצוה לברך על היין ביום השבת קודם שיסעוד סעודה שניה, וזה הוא הנקרא קידושא רבא, מברך בורא פרי הגפן בלבד ושותה ואחר כך יטול ידיו ויסעוד, ואסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיקדש, וגם קידוש זה לא יהיה אלא במקום סעודה". הרמב"ם סובר שלקידוש ביום יש את כל דיני קידוש: חובה לקדש במקום סעודה ואסור לטעום לפני הקידוש. הראב"ד משיג על הרמב"ם ולדעתו מותר לטעום לפני הקידוש⁶.

רבינו דוד [ד"ה הא דאמרי' ביום] מעלה את שתי הדרכים להבנת דין קידוש ביום, ומכריע: "והמובן לנו מסוגיית הגמ' שיהא לקבוע סעודתו על היין". לפיכך לדעתו מותר לטעום לפני קידוש ביום, מי שיצא אינו מוציא את חברו ידי חובת קידוש ביום, ויש לקדש בכל סעודה, גם בסעודה שלישית.

בעניין קידוש בסעודה שלישית חשוב לציין את שיטת הרמב"ם [הל' שבת פ"ל ה"ט] הפוסק: "וצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין". מהטור [סי' רצא] משמע שהוא הבין בדעת הרמב"ם שצריך לקדש לפני סעודה שלישית כשם שמקדשים לפני סעודה ראשונה ושנייה. אולם הכסף משנה [שם] כותב שאין זו כוונת הרמב"ם אלא לדעתו חייבים לשתות יין בסעודה שלישית [מיקום ההלכה מהוה ראייה להבנת הכסף משנה. הרמב"ם מביא את הדין בפרק ל, העוסק בעונג שבת, ולא בפרק כט, העוסק במצות קידוש].

הריא"ז [שלטי הגבורים כ. אות א] מחדש הלכה שמחדדת את ההבדל בין קידוש בלילה לבין קידוש ביום: "וכן אם היה רוצה לאכול מיני מגדים בבית אחד ועוד היה רוצה לאכול עיקר סעודתו בבית אחר, מקדש במקום שאוכל אכילה הראשונה ואין צריך לקדש במקום סעודה שניה, לפי שכל סעודת שבת חשובה היא ואפילו סעודת עראי סעודת קבע היא נחשבת בשבת ויצא בקידוש הראשון, ועל הסעודה השניה מברך בורא פרי הגפן ואחר כך אוכל סעודתו כדרך שעושה בסעודת היום".

הריא"ז סובר שבקידוש במקום סעודה יש שני דינים: א. לקדש את השבת על יין חשוב שקובעים עליו סעודה. ב. להגדיר את הסעודה סעודת שבת או לקבוע את הסעודה על היין. את הדין הראשון מקיימים אפילו על סעודה של מיני מגדים, ואת הדין השני מקיימים על סעודת פת בלבד. בקידוש של לילה חייבים בשני הדינים הללו, ובקידוש של יום חייבים בדין השני בלבד. לפיכך פוסק הריא"ז שניתן לקדש בלילה במקום אכילת מיני מגדים

⁶ יש לציין שהראב"ד אינו משיג על החובה לקדש ביום במקום סעודה. כמו כן יש להעיר שדברי הראב"ד "ואילו בא לקדש ביום על פת..." דורשים תלמוד, ועיין במגיד משנה.

ולקיים את הדין הראשון, אבל אחר כך צריך לחזור ולברך ברכת בורא פרי הגפן לפני הסעודה כדי לקיים את הדין השני.

נחלקו הראשונים הסוברים שאסור לטעום לפני קידוש של יום, ממתי חל האיסור. הראב"ה סובר שהאיסור הוא מעלות השחר, והרא"ש סובר שהאיסור הוא רק לאחר התפילה [שתי הדעות בטור סי' פט]. לדעת הרא"ש מצות קידוש קשורה לסעודת שבת, ולכן חיובה רק לאחר התפילה, בזמן שניתן לאכול סעודת שבת. את שיטת הראב"ה ניתן לבאר באחת משתי דרכים: א. קידוש ביום אינו קשור לסעודה. כפי שבלילה חיוב קידוש הוא מתחילת הלילה, כך ביום חיוב קידוש הוא מתחילת היום. ב. קידוש ביום קשור למצות עונג שבת ומיועד להגדיר כל טעימה כטעימה של שבת. גם בשתיים מים מקיימים מצות עונג שבת ולכן חייבים לקדש אף לפני שתייתם.

סיכום

נחלקו הראשונים במהות מצות קידוש ביום, אם הוא זהה באופיו לקידוש בלילה, או שמצותו רק לקבוע את הסעודה על היין. הנפקא מינה בין השיטות היא אם דיני קידוש נוהגים בקידוש של יום.

הלכה

השו"ע [סי' רפט סע' א] פוסק כשיטת הרמב"ם שקידוש של יום זהה עקרונית לקידוש של לילה וחלים עליו דיני קידוש - יש לקדש במקום סעודה ואסור לטעום לפני קידוש. אף הרמ"א [סי' רעג סע' ד] פוסק כך ומוסיף שאדם יכול להוציא אחרים ידי חובת קידוש אף שאינו סועד עמהם ואף שאינו שותה את היין אלא נותן לאחר לשתותו [ע"ש פרטי הדין].

השו"ע [סי' רפט סע' א] פוסק כרא"ש שמותר לשתות מים לפני התפילה כיוון שעדיין לא חלה עליו חובת קידוש. מוסיף הביאור הלכה [ד"ה חובת] שחולה האוכל לפני התפילה פשוט שחייב לקדש לפני אכילתו. האגרות משה [או"ח ב סי' כה ד"ה ובאחד] מסתפק בפסק של הביאור הלכה: "ובאחד שמוכרח לאכול בשבת בבקר לפני התפלה מצד חולשתו אם צריך לקדש תחלה, הנה בבאור הלכה סימן רפ"ט כתב שפשוט דצריך לקדש מתחלה, אף שלכאורה אין זה פשוט כל כך דאולי לא תקנו רבנן לקדש אלא כשהוא זמן סעודה לכל, ולא כשבעצם אינו עתה זמן סעודה כיון שהוא קודם התפלה שאסור לאכול ורק שהוא מותר מצד שהוא חולה וחלש דבזה לא תקנו וכן היה מסתבר יותר וצ"ע בפשיטותא. אבל על כל פנים למעשה כבר הורה זקן ויש לו לקדש תחלה".

למעשה פוסק האגרות משה [או"ח ב סי' כו ד"ה ובדבר הקידוש] שאם אוכל פת או פת הבאה בכיסנין - חייב לקדש לפני אכילתו. אם אוכל פירות או מיני מזונות מבושלים, שאינם פת אפילו בקביעות סעודה, לא יקדש. כמו כן פוסק האגרות משה [או"ח ד סי' קא סע' ב] שאשה האוכלת לפני התפילה אינה מקדשת, שהרי היא משועבדת לבעלה ועדיין לא הגיע זמן סעודתו.